

НЕОТМЕННО ПО ПЪТЯ НА РЕАЛИЗМА

Елка Константинова

Най-значителният дял на нашата белетристика е посветена на българското село, на неговата тъжна орис в миналото и на коренно преобразеното му социалистическо настояще. Трудно могат да се изброят всички имена на ония наши писатели, чието творчество е кръвно свързано с живота на селото: Антон Страшимиров, Тодор Влайков, Михалаки Георгиев, Елин Пелин, Йордан Йовков, Георги Райчев, Георги Караславов, Илия Волен... Между тях безспорно най-плодовитият е Стоян Даскалов. Шейсетгодишнината му го заварва вече автор на около четиридесет книги, от които десетина са крупни романи за живота на новото, социалистическо българско село. Той пробва перото си във всички белетристични жанрове, като най-значителни успехи постигна в областта на късият разказ, романа и детската литература.

Активността, с която Ст. Ц. Даскалов участва в литературния ни живот в продължение на четиридесет години, и невероятната му продуктивност са израз на една буйна, неукротима творческа природа, на една първична стихия, която изригва сякаш от земните недра. В най-сполучливите му творби бушуват необуздани страсти, развихрят се тъмни инстинкти; в тях всичко ври, кипи, боботи, прелива от живот и неудържим устрем към осъществяване. Неговият талант се подхранва от живителните сокове на чернозема, виталната му натура черпи сили от набраздените угари и не е в състояние да се укроти, да излее натрупаната още от младежките години енергия. Най-понятен и близък му е светът на първичното съзнание, на примитивно-стихийното начало у човека, а висшите сфери на духа са му по-далечни и чужди. Даскалов познава своята творческа сила и не се нагърбва със задачи, неотговарящи на творческия му натюрел, не си поставя неосъществими цели и затова творческото поражение не му е познато. Той е пълновластен господар на полето, на волните селски души, които не знаят що е фалш, притворство, еснафско лицемерие. Затова ония негови герои, които са носители на необремененото от сложната житейска проблематика съзнание, са най-сполучливи, най-живени и самобитни. Те се покоряват на властния зов на своите страсти, на тъмната, демонична сила на плътта, не влизат в конфликт със себе си, живеят открито, смело, упоени от живота, от мириса на ливадите и тучната зеленина на безкрайните изкласили ниви. Авторът се прехласва от тяхната волност, от страстната им жажда за живот и възпроизвежда с опиянение конкретните им изяви, жестовите им, импулсивните им, стремителни действия, драматичните им сблъсъци със закономерностите на обществената действителност. Неограничавани от предразсъдъци, героите на Даскалов свободно разгръщат огромните си запаси от жизнена енергия, саморазкриват се докрай. Авторът никога не бяга от външните прояви на тяхната същност, от конкретната жи-

тейска ситуация, която провокира изявяването им, напротив — насочва се именно към пластично и визуално възпроизвеждане на живота и реакциите, които той открива в селската душа. Неговият творчески темперамент, възгледите му и художествените му похвати напълно съответствуват на това детайлно, картинно отразяване на действителността. Даскалов почти не изневерява на своята творческа природа и на трайните си интереси към разкриване биологичната, психологическа и социална същност на българския селянин.

Роден и израснал на село, завършил педагогическо училище в Лом, учителски институт в Шумен и славянска филология в Софийския университет, Стоян Даскалов е живял и работил дълги години в родния си Врачански край, в непосредствен контакт със своите любими герои. За него не е достатъчно да се каже, че добре познава българското село — той е част от него, кръвно сраснат с неговите проблеми, прозрял е в дълбиките икономически, социални и психологически преобразования, които се извършиха в него, особено през четвъртвековното му социалистическо развитие. В селските души Даскалов намира същото онова здраво, непоклатимо жизнено начало, което съхранява у самия себе си и до днес. Само така можем да си обясним и онай изумителна творческа енергия, която малцина наши писатели притежават.

Редицата упреци, които критиката често отправя към този изтъкнат наш белетрист, са безспорно справедливи що се отнася до бързината, с която твори и нетърпението му да изпира докрай всеки образ, всяка сцена, всеки израз... Справедливо е и опасението, че словесното разточителство може да погуби свежестта на таланта му, този рядък, ценен самобитен талант, който му извоюва заслужено едно от най-видните места в българската литература.

„Природата му е дала много, с пълни шепи“ — така най-точно го характеризира навремето един от най-големите ни творци: Елин Пелин.

Стоян Даскалов е оригинален и подчертано самобитен творец, с остро социално чувство и способност да се превъплъщава в различни човешки състояния — качества, които са спечелили симпатии на прогресивната ни литературна критика още от тридесетте години. Тогава всички са го посрещнали с радост като ярко белетристично дарование, което много обещава и и са му възлагали големи надежди за засилване свежата струя в българския разказ на селска тематика.

Името му се появява за пръв път през 1930 г. на страниците на сп. „Светлоструй“ и веднага се налага като име на несъмнено талантлив, свеж и оригинален творец, надарен с подкупваща непосредственост, с буйна, преливаща от искреност природа. Още в първите си разкази Стоян Даскалов открива някои трайни елементи в селската психика: упоритост, жажда за земя, стихияен ропот срещу социалната неправда, смелост и дързост да се погледне злото направо в очите... и най-важното: увереност в щастливото социалистическо утре. Ето как младият Даскалов рисува мечтите на някогашния смазан от труд и мизерия селянин: „Слушат селяните, гледат и през сумрака на тия задъхани дни почват да виждат земята си разчертана, измерена, цъфнала. Машини тътнат по лъките и баирите. Реката долу, хваната в каменно корито. Пясъците — зелено детско игрище. Сред селото — голямо здание — театър, кино, читалище. Хората бързат засмени, весели. А във върбалаците долу, денонощно бръмчи една юзина. Бръмчи и селото свети ново, хубаво като в приказка“ (разказът „Антена“).

Разказите, които Стоян Даскалов пише до Девети септември, са събрани в книгите: „Мъка“ (1935), „Коловоз“ (1937), „Магдина чука“ (1940), „Под ямурлука“ (1941), „Двор“ (1943) и очертават физиономията му на творец със смела гражданска мисъл и тънка поетическа чувствителност. В тях живее безнадеждно тъжният образ на някогашното българско село със своята външно-

пейзажна и всестранна духовна същност. Това е едно съвсем ново с възлениенията, тревогите и радостите си село — различно от селото на Елин Пелин, Йовков и Каралийчев, близко може би само до реалистичните разкази на Илия Волен. Новото се съдържа в суровата, обективна преценка на обществената атмосфера, в смелата позиция на автора, застанал безрезервно на страната на младите, прогресивни сили, които искат да преустроят живота в духа на една висша социална правда, да го приобщят към всички придобивки на културата. В ранните разкази на Даскалов странно се преплитат песимистични изводи за безпросветното съществуване на българския селянин в капиталистическото общество с красивите мечти за социалистическото утре. В тях се налага властният зов за борба, за коренно преустройство на преждевременно зрелия житейски автор — верен син на селото, — познал издълбоко неволята и нравствената анархия, настъпила в селския бит след войните.

Революцията даде възможност на Стоян Даскалов да разгърне с широк мамах творческите си възможности, да осъществи многобройните си замисли. През целия четвърт век свободно развитие той неуморно участва в нашия литературен живот, издавайки по една или няколко книги годишно, с удивително постоянство и упоритост защитава идейно-естетическите си убеждения, налага прогресивните си граждански позиции. От книгите „Мъка“, „Коловоз“... до „Република на дъждовете“ и „Земна светлина“ той върви неотклонно по пътя на реалистичното изображение, успявайки най-често сполучливо да отрази в огромното си по обем творчество редица значителни проблеми на социалистическото ни съвремие, редица основни промени в психиката на днешния български селянин. Ратайчето Дечо, Мирон, Тошо Междалията, Мито Генин, Анто Голия, Гарчо, Дъбовски, Братан... чрез най-сполучливите си в художествено отношение герои Даскалов разкрива многообразието и духовното богатство на българския селски характер, упоритото му послевично трудолюбие, жаждата му за чиста човешка обич и обществена справедливост и почти винаги неусетно да възплъти в тях нещо от себе си.

с активно съпреживяване, на фона на изобилие от събития и реални житейски ситуации, без следа от превзетост и книжно съчинителство, без поза на странно, незаангажирано наблюдение, без стремеж към пасивна съзерцателност.

Да си спомним една от най-точните и проникновени характеристики, които литературната критика направи на този своеобразен наш писател: „Даскалов мъчно обуздава перото си, не застава на разстояние, а неволно се разтваря в своите герои — писа преди години литературният критик Минко Николов. — Ние чувстваме как една безразборна художествена натура разточителствува със себе си, отключва първичните и груби енергии, които е насъбрала. . . Неговото писателско сечиво напомня секирата или търнокопа, който разравя буците на селската угар, но не и тънкия златарски резец, който вае изящни форми върху металическата повърхност. Даскалов е автор на грубата, натуралната изразителност. . . Даскалов задоволява глада по една литература, обръната към пръстта, към земното и натуралното. Той има предимство пред други писатели, които преситиха своя читател с химери и идеализации и населиха литературата с гримирани манекени и картонени свръхчовеци.“

Напълно оформен реалист, вече установен, зрял писател, Даскалов през целия си труден творчески път никога не се е увличал от модните, формалистични веяния, не се е люшкар между противоречиви идейно-естетически тенденции. Той е неподатлив на творчески метаморфози, цялостен и с определена физиономия, нераздвойван, с ненарушено творческо равновесие. Трескавите търсения по посока на модернизма са му напълно непознати. Той винаги твърдо устоява на изкушението да бъде псевдооткривател на нови естетически ценности, остава верен на себе си, на първичния си талант и на суровия си, често пъти безпощаден реализъм.

В неговите най-сполучливи произведения: „Път“, „Своя земя“, „Соколарските председатели“, „Когато се ражда любовта“, „Село край завод“, „Република на дъждовете“, „Земна светлина“. . . вътрешната му неизтощима творческа енергия и непресхваща жизненост преливат и в героите му, в чиито души непрестанно бушуват познатите неукротими страсти, развихрят се първичните стихии на пола и подсъзнанието. Селянинът с цялото очарование на вродената си доброта, наивност и човечност, с първичната си витална природа, жадна за съзидателен труд и прераждаща душата любов, е запленил завинаги въображението на автора и той не престава да открива във всяко следващо свое произведение все нови и нови богатства във видоизменената му съвременна душевност. За съжаление Даскалов не винаги умее да бъде съдържан, проникновен и достатъчно съсредоточен върху анализирането на тия богатства, не е всякога прецизен в словото, не успява да се откъсне от героите и отстрани, от своя гледна точка да ги прецени. Твърде рядко Стоян Даскалов ни налага собствени, оригинални концепции върху света и противоречията на съвременната човешка психика. Той е твърде много погълнат от своите вечни теми и герои. Стоян Даскалов е художествено най-убедителен, когато доказва чрез героите си колко мощен, запазен и чист е човекът, неразривно свързан със земята и природата. Като малцина съвременни писатели той познава отражението на обществените промени в душевните конфликти на селската душа, дълбоко видоизменената селска съвременна психика в резултат на кооперирането и уедряването на селските стопанства. Той художествено регистрира всички по-съществени обществено-икономически събития, които разтърсиха българското село през последния четвърт век. Защото е крайно чувствителен към всяка обществена промяна, засягаща българското село и характера на неговите любими герои. Тези герои той следи винаги силно заинтересуван, крайно любопитен и ангажиран, пристрастен към непокварената им същност, погълнат от трепетите на чистите им души, от буйния прилив на нестихващите им земни страсти.

Съвременният живот в българското село с цялото си многообразие, сложност и динамичност нахлу в произведенията на Стоян Даскалов като отприщана река, като стихийен порой, който повлича всичко по пътя си. Най-сполучливите му творби са преситени от обществена проблематика, от многостранно разкритие на непоклатимите му граждански позиции.

В „Село край завод“ и „Република на дъждовете“ авторът пресъздава съдбоносни обществени събития, пречупени в съзнанието на селяните, намира в душите им оня драматичен конфликт, който най-пълно съответствува на драматизма и напрежението на съвременния обществен живот. Борбата с природната стихия в „Република на дъждовете“ е символ на обществените борби за възтържествуване на човешката правда, срещу фалша и мнимия хуманизъм. Тук са заключени драматични часове в общественото развитие, когато се проверява народната съвест, когато блясва най-ярко чистото народно съзнание и се раждат гигантските сили на непокварените човешки характери — горди, непристъпни, дръзки. . . Миговете на върховно напрежение на човешките сили Стоян Даскалов пресъздава най-пластично и динамично. Той е в стихията си, когато поставя героите си да действуват в изключителни събития, да извършат прелом в живота си, да се проявят в истинската си първична същност, лишени от предразсъдъци и задръжки. Не случайно образът на Мито от „Своя земя“ е един от най-драматичните и ярките в белетристиката ни на селска тематика. Стоян Даскалов се опиянява най-често от масовия подвиг, от силата и очарованието на преобразования селски колектив и става още по-суров и безмилостен към низките страсти и нечистите помисли, които унищожават човешкото достойнство. В най-новия си роман „Земна светлина“ Даскалов засилва впечатлението ни за душевното здраве, непоклатимата воля и обществената активност на новите хора на село, обхванати от треската на строителството. Тук от земните недра блика неизтощима жизнена енергия, блика сияйна земна светлина, която преобразява душите, разтърсва съвременното съзнание.

Тук носителят на авторовата идея за неограничените възможности на творческото трудово начало в селската душа е Братан — главният герой на романа. Целият негов живот е една легенда, един приказан копнеж за красота и подвиг. Братан непрекъснато бленува пламъците на земното съкровище, покорен от приказката за вкаменената царкня, опиянен от творческо-изследователската си страст. И той стремително се спуска към земните недра, оглушен от бученето на потъналата река и тайнствения вулкан. Този нов, странен герой на Стоян Даскалов носи в душата си същата „земна светлина“, която избликва от дълбочината на пластовете и преобразява живота на селото. Реалността и легендата тук се преплитат и сливат в едно цялостно повествование, изградено върху два пласта: реалистичният и романтичният, повествование, в което образите и проблемите са издигнати на поетична висота и придават на произведението интересни иносказателни внушения.

„Българинът е имал винаги висок дух — заявява авторът в „Земна светлина“, — но сега, когато взе съдбата си в свои ръце, той се превърна в откривател. За него „стига“ няма, докато не превърне мечтите си в действителност.“

Това свое дълбоко убеждение за българския характер Стоян Даскалов доказва чрез художествените реализации на многобройни случки и събития, които обогатяват картината на съвременното село, освободено от сиромашията, окрилено от надеждата, че ще заживее по новому, окрилено от творческия полет на свободния съзидателен труд.